

יחודו של ספר ביכורים

דודו ברק: איש הבשר, איש החלב, שירים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ז.

אסור לדון ספר לפי שמו; למסקנה זו מגיע כל הטורח בסיקור ספרים. העובדה שלפעמים ממצה הספר את תכנו ולפעמים גם מבזיק באור יקרות את הבשורה שנתכוון המחבר לבשר, עלולה להטעות ולהתעות. לכאן ולכאן. אלא שיש גם יוצאי דופן – לחיוב ולשלילה. הנה שם ספר השירים שלפני: "איש הבשר, איש החלב". תחילה עשה עלי רושם טריוויאלי. הוא היה הגורם לכך – אני מודה באשמה – שתחילה הצצתי בספר בעין פוזלנית והייתי את כף המאונזים לשלילה. אולם תוך כדי עיון בשורה אחת פה ושורה אחת שם, נמלכתי בדעתי. ובדרך כלל, מי האיש הרושם רשומות על ספרי שירה, אם אינו צר עין מטבעו, ירצה לפתוח רשימת ביקורת או, נאמר, במישורין, רצנויה (יש מבקרים מגזע פרופסורים, גדל בינה ודעת, המסתכנים לים בזולזול מגולה או נסתר קמעה, ברצנויה – בשר דל וקבצן, המצטרף לחתונתם של עשירים. איך אומרים בעברית תקינה: "יבושם להם"). בדברי שלילה זו, אלא, שהפעם הייתי חוטא לאמת השיר אילו עשיתי כך. מדובר בספר הביכורים של דודו ברק בעל השם הסימבולי אצל המשורר ובעל השם הטריוויאלי אצל הסוקר "איש הבשר, איש החלב". שמו של המחבר חדש בשדה השירה הישראלית הצעירה. דבר שאין לומר ביחס לשדה ההדורים בשירה – כולו או מקצתו – של הפזמון או הפזמור הישראלי הקליל. כאן מפורסם השם למדי אצל שומעי הגל הקל, הגל השלישי או גלי צה"ל (כך, לפחות, שמעתי מפי יודעי דבר. כשלעצמי איני נזכר בכך) כמצעדי הזמר או בתחרויות השונות והמשרות הנערכות להנאת המאזינים החובכים. זה מסביר מאליו את הנעימה הקלה ואפילו הקלילה, המלווה פה ושם, לעתים מתחת לפני השטח, את השירה בספר המשורר מטבעו מתכוון אליה, כבובד-ראש. לפעמים הוא גולש בה לתחום הפלייטון הקל. והאמת היא, שאין הפלייטון הקל מסימניו האמיתיים של הספר.

יש כמה סימני-יחוד מובהקים לשירה זו והקליליות אינה הדיקטורה שבהם. להלן אִמְנָה כמה מהם. לות הלשוני עשיר בספר בניכּי לשון, בשימוש בקטעי פסוקים מן המקרא, רמזי אמרות ממדרשי

חז"ל, מטבעות לשון המהלכים בספרות העתיקה וספרות ימי הביניים. דבר זה בלבד מזכה את המשורר באיזכור של כבוד. בכך הוא חִדָּשׁן בשיריו לגבי המשוררים מִבְּנֵי דורו, אפילו לגבי משוררי הדור-דורותיים מלפניו בשירתנו הצעירה. בכתי שירו חִבְרוּ חן נעורים וטעם זקנים. ואני רואה בכך משום תְּעוּהָ – שהיא מתכונותיו של משורר עצמאי – וחיודו מעורר ענין. ואפתעה בתוך אפתעה: לתוך שפע זה של לשון מן המקורות מיתוסים ניבים שכונסו בִּשְׂרִירוֹת משיחם של יושבי קרנות וביטויים מתחום להגם של חבורות רחוב, נוער שוליים או צחצוחי שיח של זולתות שהם הלהיט האחרון אצל המושכים בקולמוס. ולא די בכל אלה; כונסו ובאו גם מלים וביטויים פאטנטיים מבית המצאתו של המחבר, כמו, "פלאקטיק", "למחויג", "ביס", "מוטס". מסתבר שהמלה האחרונה מצויה בשוק המוזיקאלי ופירושה מין שיר-הימנון ועוד. ואפילו היינו מעזים וטוענים, שכל החידושים האלה וכל השימוש בביטויים או במטבעות לשון הלקוחים מלשון השוק בעצם מיותרים למעשה, כאן אין הם פוגמים בשטף השיריים. הם דומים עלי יותר למין טלאי קטן ומרובע בצורתו שתופרים ומכליבים הכוננת מכוון במכנסי ג'ינס דהויים ומכוססכים; או קובעים אבזם של מתכת במקום שאין דווקא צורך בו, או מדביקים כיסון מיותר במעיל או בחולצה, שלובשים טיפוס היפוי או המתחזים להיפים; וכן עונדים ענקי-גְּרָדוֹת מבריק, או סהרון, או סתם תליון. המדובר כמובן במתנגדר ומדקדק בהופעתו המרושלת כלפי חוץ. זה פיקאנטי, יוצא דופן, מבל-בל מבחינה רומאנטית את הנערות. יש שגם שלוב שמו של אמן בשיר ממלא תפקיד דומה. הוא נראה כמיותר ולמעשה, הוא משתלב יפה בסביבה. דוגמה? הנה איזכור שמו של הכנר הווירטואוזי ישה חפץ, ועמיתו אייוק שטרן, או בן תחרותם של שניהם – יהודי מנוחין. וכיצד אין למשוך לחבורה זו את דויד מלפנו, כְּגַר אִמֵן, מְלַחֵן ומשורר בחסד, ששמו הולך לפניו זה כשלושת אלפים שנה. נסיון להפתיע? אולי. אך בשירו של דודו ברק זה נראה שייך לענין. אותו דבר בכלי נגינה, ששמותיהם הלועזים משכרים אותו באַקוֹוִטִיקָה שלהם. גם הללו מוצאים את האקוֹוִטִיקָה הנכונה בכתי שיר אלה. ולא נתקרה דעתו של המשורר והקדיש שיר מיוחד ל"אמנון וינישטיין בונה כינורות" (ע' 13). וכך מוֹשֵׁר בשיר זה:

פְּדֵי לְבָנוֹת פְּנוֹרוֹת צְרִיחַ יְדֵי-כְנֹר
וְשִׁיר כְּנֹר
וְנִשְׁמַת פְּנוֹרוֹת
כְּמוֹ זוֹ שְׁמֹזְדֵהֶרֶת כְּבִקְעַת פְּנוֹרוֹת
בְּשִׁבְתָּ בְּצִהְרִים.

לא הכל בשיר הזה, היפה בדרך כלל, והב טהור

מחולשות שיריות גלויות. שירים אלה מבטאים גם רגישות לירית, מעשה שאינו מצליח בידי המשורר בשירים, שבפירוש התכוון אליהם המשורר, כי ישמשו כלים ליריים לביטוי חוויותיו של האני שלו. כמה צדדים שנתכוונתי להצביע עליהם כלולים בשיר "עדנה החגב היפה ביותר בעולם" (ע' 17). הנה חמש השורות הראשונות:

עֲדָנָה הַחֲגַב הַיָּפָה בְּיֹתֵר בְּעוֹלָם
בְּעֶזְרַת חֲבָלִים מִתְנַהֵלֶת עֲדָנָה אֲנֹכִית לְצוּקִים
אֲפִילוּ בְּוָלֶס
אֲכַל שֶׁם הָיָא לֹא (אֵינְהָ? – פ. ל.) מוֹצֵאת
שְׁפָנִים בְּסַלַע

כְּמוֹ בְּהָרֵי אֲדוֹם.

המדובר, כמובן, בכחורה ששמה עדנה, האהובה על המשורר. הם נודמנו שניהם, במקרה או שלא במקרה, כתיירים באיזור וָלֶס שבארץ הבריטים. בין שאר הסגולות שנתברכה בהן עדנה, הדומה לחגב היפה ביותר בעולם בעיני המשורר, הוא הכשרון לטפס בהרים. ועטו של דודו ברק מתאר את עלילות העפלתה בעזרת חבלים על צוקי סלע שבארץ וָלֶס. עם זאת הוא מדגיש מיד שיופיה המלא יכול לבוא לידי ביטוי לא בכך רק אצלנו. רק אצלנו מצויים הריי־אדום אותנטיים ולא סתם צוקים כמו בוולס הורה. ועוד: כשעדנה מטפסת, מצוידת בציוד מלא של מטפסים מקצועיים או חובבים חזקה עליה שהיא עשויה למצוא רק בצוקים שבארץ אדום גם שפנים בסלע, מימצא שבלעדיו, המאמצים הספורטיביים של עדנה החגב, יתגלו כמכזיבים. בלעדי השפנים בסלע (ראה הפסוקים הדנים בְּשִׁפְנֵי הַסַּלַע המצויים בפסוקי משלי ותהילים) לא יוכל לבוא לידי ביטוי מלא יופיה של עדנה בהעפלה אֲנֹכִית בצוקים. אמנם כוחו הלירי של המשורר מתגַפֵּחַ בשיר הזה ובשירי רבים אחרים, אבל את מקומו תופסים החלק התיאורי והאסוציאטיבי־הרהורי. וזה הישג בלתי־מבוטל הבא לידי גילוי עיקרי בספר שירים ראשון זה לדודו ברק.

(גם מבחינת השימוש במלים. ראוי לאחראים להוציא את העיר את אָזְנוֹ של המשורר. למשל: המלה הראשונה "כדי" מיותרת לגמרי. אפשר להתחיל ישירות ב"לִבְנוֹת" וכו'. עברי יותר – ונאה יותר. גם המלה "צריך" בהקשר שלפנינו ראוי להחליפה באחרת. – פ. ל.). מצויות בשיר גם שורות של קש ותיבות החסרות רוח חיים. אולם כל השאר מתנצנץ בשמש של שבת אחר הצהריים וגם באגל של דמעה. ראה הסיום: "זומר יהודי מרחף באויר / אולי זה שבעירה אכזב".

המוצלחים ביותר שבספר הם השירים על נושאים מוגדרים. והינוריהם אם נושא זה הוא אדם, כגון "צִמּוֹס חֶכֶם הוֹלֵךְ בִּירוּשָׁלַיִם" או גם אֶתֶר וגם אדם, כגון "מצית אתרוגים בפשמישל" (לִגְבִי, יש בשם הזה משום אסוציאציה חטופה של "מדליק הפני סיס", שירו היקר והעצוב של המספר והמשורר מ. ז. וולפובסקי ז"ל), או נושא ניטראלי כמו "תרנגול נס הרוח". שירים אלה וגם רבים אחרים מכילים זכרי דברים תנכיים לרוב, שמות ישובים, אישים, חלקי פסוקים, אירועים היסטוריים וכדומה. זו צבעונית מקראית רבת פנים, לעתים הכרחית, לעתים נסבלת ולעתים מיותרת. בשירי מסעות אחדים מוזכרים שמות אֶקְזוֹטִיִּים לרוב כמו "ממלי־נג" (שם של מקום מובא בכתוב הלועזי שלו. אגב, מצויים עוד מלים זרות ואפני דיבור בכתוב לועזי. לשם עשיית רושם? לשם גיוון? לשם תוספת גוון? ואולי לצורך פיזור כתמים יוצאי דופן ומשוגי צורה, בנוף החדגוני של האותיות המרובות. והכוונה היא, למנוע את קפאון מבטו של הקורא שמא יישאר תקוע במקום אחד? או אולי נעשה הדבר ללא כוונה מכוונת מראש אלא סתם, ליתן מוצא לכוח היוצר של המשורר? לדידי, כל הפעולות האלה אינם מוסיפים לערך הפיזי החדשני של השירים). השירי רים, בצורת פואמות קטנות, או באלאדות רגישות, רב בהם המתק הסיפורי־חיוני. והמטען המילולי, שמות, חצאי פסוקים, מוקאות מן המקורות, משחיל בהם מעין מאגיות, לפעמים עד כדי הסחת דעת